

ТРАНСФОРМАЦІЯ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ В ПРОЦЕСІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Шрагіна Лариса Ісаківна,

доктор психологічних наук, доцент,

доцент кафедри мовної та психолого-педагогічної підготовки

Одеського національного економічного університету,

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0517-9030>

Меєрович Марк Іосипович,

системний аналітик, фрілансер,

м. Одеса.

Прагнення первісних людей забезпечити собі більш надійні умови для виживання в агресивному оточенні призвели до використання природних об'єктів та подальшому їх вдосконаленню як зброя та інструменти для полювання, обробки землі, побуту. Так закладались основи економіки, яка пройшла шлях від сільськогосподарського етапу до сучасного інформаційного. Для обслуговування економіки кваліфікованими кадрами була створена система освіти, а для врегулювання взаємовідносин членів суспільства між собою та з зовнішнім світом – держава і соціальні інститути, які формували систему цінностей суспільства.

Показано, що на етапі глобалізації економіки, який вимагає високого рівня інтелектуалізації робітників, перетворюючи їх в творчі особистості, відбувається трансформація «система цінностей» у напрямку гуманізації взаємовідносин та демократизації вертикалі влади, і тим самим стає провідним чинником структури соціуму.

Ключові слова: система, функціонально-системний підхід, теорія розвитку штучних систем, одиниця системи цінностей, підвищення рівню ідеальності системи.

Shragina Larisa, Meyerovych Mark. Transformation of the values system in the globalization process

The desire of primitive people to provide themselves with more reliable conditions for survival in an aggressive environment led to the use of natural objects and their further improvement as weapons and tools for hunting, cultivating the land, and living. This is how the foundations of the economy were laid, which passed the path from the agricultural stage to the modern information stage. To serve the economy with qualified personnel, the education system was created, and to regulate the relations of society members among themselves and with the outside world, the state and social institutions that formed the system of society's values.

It is shown that at the stage of globalization of the economy, which requires a high level of intellectualization of workers, turning them into creative individuals, the transformation of the "value system" takes place in the direction of humanizing relationships and democratizing the vertical of power, and thereby becomes a leading factor in the structure of society.

Key words: system, functional-systemic approach, theory of development of artificial systems, unit of the value system, increasing the level of ideality of the system.

*Я переконаний, що людство в цілому
йде у напрямку підвищення рівня волі.
Це не означає, що в нас не буде відкотів назад
або стрибків убік; це не означає,
що отримана політична воля для кожного
буде особистою волею в євангельському змісті.*

*Але те, що йде звільнення людського духу
і, може бути, людського поведіння,
хоча в моральному змісті це амбівалентний процес,
для мене не підлягає сумніву.*

Мирослав Маринович.

Візит як проба прямого патріаршого правління

Вступ

«Вся наша ринкова економіка показала відсутність стійкості», заявив на Всесвітньому економічному форумі у травні 2022 р. Нобелівський лауреат з економіки 2001 р. Джозеф Стігліц статтею «Правильна деглобалізація» [1]. Відповідь на основне питання – чи є процес глобалізації черговим закономірним етапом розвитку соціуму – чи наслідком дії певних груп, що спираються на своє **суб'єктивне уявлення про систему цінностей** – визначає цілі, які мають бути закладені у стратегію розвитку соціуму.

Пошуки рішення «Глобальної проблематики» – одна з найбільш дискусійних тем, що обговорюються у створеній ще у 1968 р. меценатами А. Печчеї та А. Кінгом міжнародній громадській організації «Римський клуб» [2], та у 1971 р., за ініціативою професора Клауса Шваба, Європейським форумом менеджменту у Давосі (з 1987 р. – Всесвітній економічний форум, ВЕФ) [3].

Гострота дискусії визначається тим, що вже до середини другого десятиліття ХХІ століття 40% загальносвітового капіталу припадає всього на 147 монополій, які створили 1318 транснаціональних корпорацій (ТНК), пов'язаних між собою і які вирішують долю світової економіки, а 80% всіх світових статків сконцентрувалися у менш ніж 1% населення [4; 5; 6].

Наголошуючи, що зміни політичних та соціальних інститутів ніколи не передують вимогам суспільства, а проводяться тільки у відповідь на них, члени Клубу та учасники Давоського форуму приходять до висновку про необхідність розробки контрзаходів, які мають змінити соціальну та

економічну структуру, що глибоко вкоренилася в людській свідомості за довгі століття зростання суспільства, і створити його рівноважним, в якому задовольнялися б матеріальні потреби кожної людини. «Але ні наша модель, ні наші міркування не такі детальні, щоб можна було відповісти на всі питання про перехід від зростання до рівноваги», – констатує А. Печчеї [7].

У результаті травневий 2022 р. форум у Давосі, традиційно відданий захисту глобалізації, поставив під сумнів сам принцип ринкової економіки.

Особливу гостроту дискусіям надав напад Росії на Україну 24 лютого 2022 р. та відвертий шантаж агресора загрозою створення енергетичної та продовольчої кризи та застосуванням ядерної зброї.

Вже в останній третині XX століття, на думку Р. Інглхарта та К.Вельцеля, у соціумі відбувається зсув від цінностей матеріалізму до цінностей постматеріалізму, який, у свою чергу, став частиною ще більш глобального зсуву від цінностей виживання до цінностей самовираження, що наводить найактивнішу частину населення до природного прагнення впливати на рішення, які приймають уряди і визначають умови їх життя. Дослідження показали, що **на порозі XXI століття людство дозріло до розуміння значення моральних цінностей як запоруки свого існування** [8].

Ці проблеми, які досі не вирішені і є джерелом багатьох конфліктів, визначають **актуальність** нашого дослідження.

Об'єкт дослідження: трансформація системи цінностей як штучної системи.

Предмет дослідження: трансформація системи цінностей на етапі глобалізації економіки.

Мета дослідження: виявити у структурі соціуму функцію системи цінностей на етапі глобалізації економіки.

Завдання дослідження:

1. Розглянути причини виникнення соціуму як системи та його структуру – основні складові компоненти та їх взаємозв'язки.

2. Проаналізувати етапи розвитку соціуму як системи та виявити причини його розвитку.

3. Довести, що процес глобалізації соціуму – закономірний етап розвитку у напрямі підвищення рівня його ідеальності.

4. Показати зростаючу роль гуманістичної системи цінностей на етапі глобалізації.

Методологія теоретичного дослідження:

1. Функціонально-системний підхід – метод пізнання та спосіб опису виникнення та розвитку штучних об'єктів та явищ.

2. Теорія розвитку штучних систем (ТРШС) – наука, що вивчає об'єктивні закономірності створення та розвитку штучних і природно-штучних систем та розробляє методологію пошуку найбільш ефективного вирішення проблем, що виникають при цьому, найкоротшим шляхом [9].

Основний закон ТРШС: розвиток штучної системи підпорядковується об'єктивним законам і завжди спрямований у бік підвищення її ідеальності – з погляду людини, творця і користувача цієї системи. Під підвищенням рівня ідеальності розумітимемо, що кожна наступна модифікація системи виконує свою основну функцію все краще та краще [9].

Обґрунтування теоретичного аналізу та його результати.

За основою «походження» навколишні об'єкти і явища можна розділити на **природні**, що виникли у процесі еволюції природи без участі людини, і **штучні** – створені в результаті діяльності людини для задоволення її потреб через виконання основної функції (ОФ). Проміжну групу складають **природно-штучні** об'єкти, що виникли як природні, але окремі властивості яких удосконалені цілеспрямованою діяльністю людини (культурні рослини, свійські тварини та птиці, генетично модифіковані організми тощо).

Оскільки глобалізація – наслідок процесу розвитку економіки, а економіка – елемент **автономної штучної системи «соціум»**, для виявлення

трансформації системи цінностей, які також є компонентом соціуму, розглянемо виникнення соціуму та виявимо його структуру – основні складові компоненти та їх взаємозв'язки.

Відповідно до законів ТРШС, функціонування будь-якої автономної штучної системи можливе, якщо до її складу входять мінімум 4 елементи: **робочий орган** – елемент, що безпосередньо виконує **основну функцію (ОФ)** усієї системи, та елементи, які в даній системі виконують **допоміжні функції (ДФ)** і тим самим дають можливість робочому органу виконувати свою основну функцію - це **джерело енергії, трансмісія**, що передає цю енергію робочому органу, та **орган управління**.

Одними з перших штучних систем стали **технічні системи** – інструменти для видобутку та обробки продуктів харчування та створення предметів побуту. Потреба створення таких інструментів призвела до зародження **економіки** та науки. Щоб швидше розвиватися за рахунок використання досвіду, що накопичується від покоління до покоління, – створюється **система освіти**. Потреба встановити відповідні взаємини між членами співтовариства по вертикалі та по горизонталі – до появи **соціальних інститутів**, які формують **ідеологію як систему цінностей**, культуру та її елемент – мистецтво. Потреба захищати себе та свою територію – до необхідності створити систему «**держава**».

Схема 1. Соціум як штучна система

Об'єднання цих елементів створює якісно нову систему – **«соціум»**, у якій виділені елементи (кожний з них – теж досить складна система, яка виконує свою основну функцію!), взаємопов'язані і взаємозалежні, приведена на Схемі 1.

Штучна система **«соціум»** виникла як потреба первісних людей вижити за умов агресивного довкілля і відбивала інстинктивну потреба живих істот спілкуватися із собі подібними. Найбільш характерний приклад соціуму, це **«держава»** – історично сформована спільність людей, які проживають на деякій території і дотримуються певних правил і норм соціального, економічного та культурного життя, виконує функцію управління соціумом і має для цього спеціальний апарат примусу, що виражає волю та інтереси панівного класу та частини народу.

Робочим органом, що виконує ОФ системи **«соціум»**, виступає **економіка** – сфера діяльності з виробництва і розподілу матеріальних, культурних і духовних цінностей, необхідних людині для її надійного виживання та розвитку у процесі комунікації з іншими членами суспільства.

Інші елементи у системі **«соціум»** виконують допоміжні функції (**ДФ**). Це **система освіти**, її **ОФ** — передати новим поколінням вже накопичений соціокультурний досвід у формі професійних знань та умінь, які відповідають вимогам економіки на кожному етапі її розвитку – від первісного до сучасного інформаційного.

Соціальні інститути – формальні та неформальні спільноти (організації), що створюють сукупність законів, правил і норм поведінки та санкцій як форми політичних, соціальних, духовних та юридичних рамок взаємодій між людьми у процесі спільної діяльності по горизонталі та вертикалі, у тому числі у побуті. В результаті в соціумі формується певна **ідеологія** – декларована та/або імпліцитно присутня **система цінностей**, яка визначає взаємини між різними елементами суспільства та спрямовує їх діяльність. У міру розвитку члени соціуму коригують систему цінностей.

Під **системою цінностей** розумітимемо комплекс параметрів, що відображають сприйняття особистістю, групою людей та/або всім суспільством дій зовнішнього світу. Для окремої особи зовнішнім світом можуть виступати інша особа, інша група та/або інше суспільство. За **одиночку системи цінностей особистості** пропонується розглядати її ставлення до власного життя, життя іншої людини, об'єктів природи та матеріальних об'єктів, за **одиночку системи цінностей групи та/або суспільства** – ставлення до особистості та природи [10].

Результати дослідження та їх обговорення.

Проаналізуємо тепер (**завдання №1**) виникнення соціуму як штучної системи та виявимо його структуру – основні складові компоненти та їх взаємозв'язки. На думку Е. Фромма, початкове, природне прагнення окремої людини (живого організму) вижити штовхає його до «вкорінення» – до об'єднання з іншими і тим самим – до створення соціуму. Але в міру свого розвитку у людини виникає потреба в індивідуалізації – до відокремлення від навколишніх людей, до свободи від тиску та вимог суспільства. Єдність і боротьба цих протилежних тенденцій – прагнення до «свободи від» відповідальності, від зобов'язань перед іншими людьми, і до «свободи для» здійснення своїх цілей намірів і виступає двигуном індивідуального розвитку людини і в результаті – розвитку соціуму в цілому: причинами трансформації всіх соціально -економічних систем є прагнення врівноважити ці потреби [11].

Визначимо елементи цього «двигуна» з позицій ТРШС та функціонально-системного підходу, взявши як суттєву ознаку їх основну функцію як дію, для виконання якої ці штучні системи були створені.

Основна функція соціуму – забезпечити кожному члену соціуму найбільш сприятливі умови для виживання, а надалі – розвитку.

Принцип дії – рівна взаємодія з іншими членами спільноти у процесах, що забезпечують виживання.

Конструкція системи – об'єднання у єдине співтовариство з урахуванням спільних для всіх членів соціуму норм співіснування.

Елементи системи: члени спільноти, взаємовідносини між ними, види спільної діяльності.

Нові вимоги до існуючої системи: у процесі спільної діяльності у членів спільноти як активних елементів системи починають виявлятися різні індивідуальні якості, які дають їм підставу вимагати для себе зміни спільних для всіх членів соціуму норм співіснування.

Новий принцип дії: спеціалізація видів діяльності та зміна норм співіснування.

Спосіб реалізації: отримання **преференцій** при розподілі результатів суспільної праці та їх використання як ресурсу для формування групи залежних одnodумців.

Нова конструкція системи: спеціалізація діяльності членів соціуму та виникнення у ньому ієрархічної структури.

І знову – нові вимоги вже до нової системи...

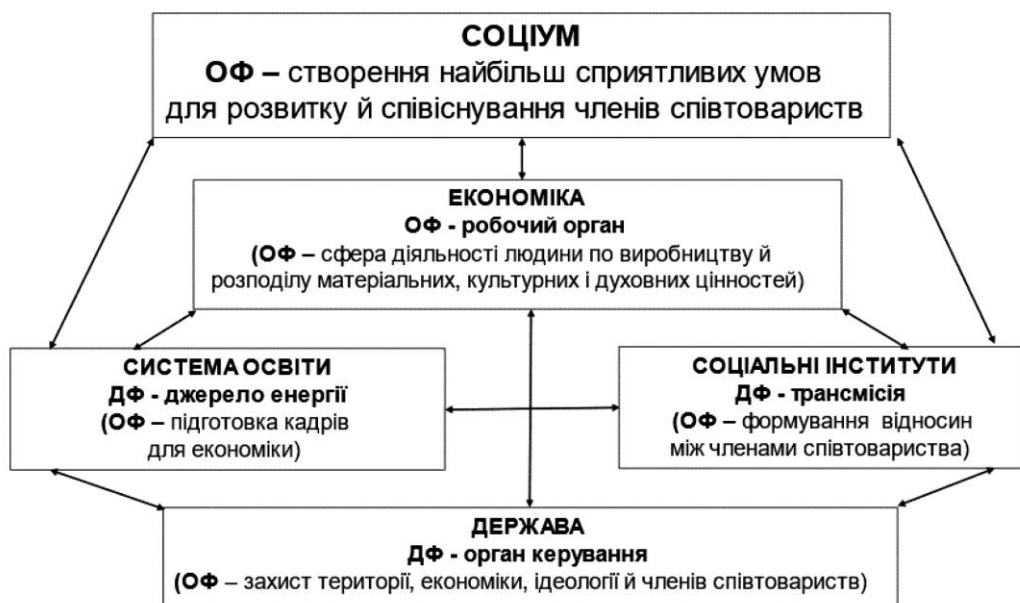

Схема 2. Мінімальна структура штучної системи «соціум»
з функціями її елементів

Розвиток системи – підвищення рівня її функціональності – спрямовується людиною як єдино активним елементом та відбувається

двома основними шляхами: **підвищенням функціональності** кожного елемента та/або **введенням додаткових функцій**, для цього до складу системи вводять нові допоміжні елементи. Результати розвитку системи, представленої на Схемі 2, можуть бути різними, аж до зміни її основної функції [9].

Проаналізуємо тепер (**завдання №2**) етапи розвитку соціуму як системи та виявимо причини його розвитку.

Оскільки розвиток соціуму як штучної системи, відповідно до законів ТРШС, спрямований у бік підвищення рівня його ідеальності та визначається рівнем розвитку економіки, а розвиток економіки визначається суб'єктивними потребами людини, які, у свою чергу, впливають із її системи цінностей, виникають природні питання:

1. Який стан соціуму вважатиметься ідеальнішим?
2. За рахунок чого може відбуватися ця ідеалізація?
3. Як йде цей процес?

Звернімо увагу на такі аспекти: щоб підвищити продуктивність праці, потрібно впровадити нову технологію та/або змінити мотивацію працівника. Щоб працівники могли використовувати більш досконалі технології – потрібно підвищувати рівень їхньої інтелектуалізації, а цю потребу може задовольнити лише система освіти. А щоб змінити мотивацію працівника – треба підвищити рівень його свободи матеріальним та/або моральним стимулом. Далекоглядний Генрі Форд, запустивши конвеєр для прискорення складання автомобіля, будував своїм робітникам котеджі та об'єкти соціально-культурного побуту... (Форд, 1993)

У міру розвитку технологій на зміну фінансовому капіталу приходить капітал людський, його зростаюче значення в процесі виробництва змінює відносини між власником засобів виробництва («господарем») та найманим працівником на все більш демократичні та підтверджує, що зміна економічних формацій та форми державної влади теж відбуваються відповідно до основних законів ТРШС [9].

Для виконання державою своєї основної функції з метою збереження соціальної стабільності та попередження наслідків проявів таких негативних якостей одних членів суспільства, як агресивність, користолюбство, прагнення до самоствердження за рахунок інших членів у його структуру закладалися «запобіжні елементи», що виконують для системи «соціум» допоміжні функції, частина яких представлена на Схемі 3.

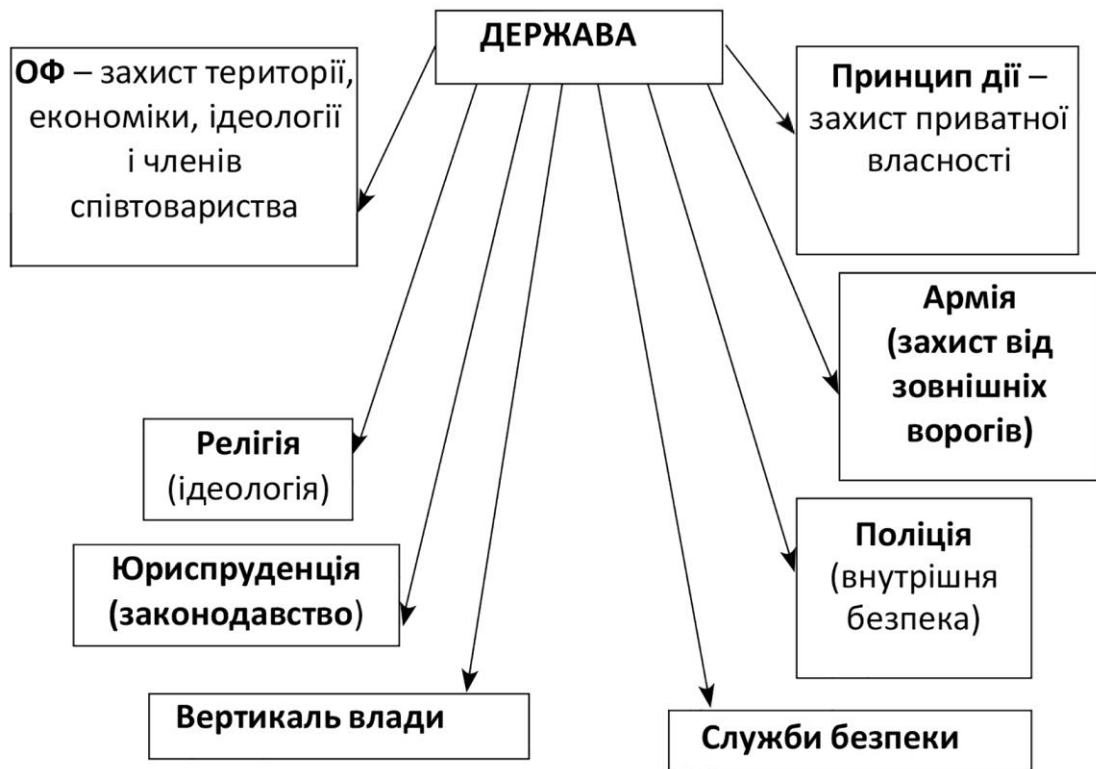

Схема 3. Держава як штучна система
(деякі допоміжні елементи системи «Держава»)

Витрати соціуму на безпеку приватної власності, прийнятої як принцип дії держави, можна поділити на три групи.

До **міжособистісних витрат** віднесемо об'єкти, які призначені для захисту особистості та її майна. Це замки на дверях квартир, під'їздів, автомобілів та гаражів; ґрати на вікнах та балконах; паркани та огорожі; сейфи; системи спостереження та сигналізації; охоронці тощо.

До **внутрішньодержавних** віднесемо системи для захисту норм поведінки, що склалися, у політичній, економічній та соціальній сферах. Це служби безпеки; вся юриспруденція; пенітенціарна система; всі види

охорони; податкові та контрольно-ревізійні служби; банківська система; функціонування грошей тощо.

До **міждержавних** – системи захисту держави чи групи країн, що об'єдналися від зазіхань на його (їх) територію, економіку, населення та ідеологію. Це: армії (люди, зброя, земля тощо) та військові блоки; межі; митниці; Інтерпол та інші.

На утримання цих соціальних інститутів та їхнє забезпечення продукцією економіки лише в Україні ще в мирні часи витрачалося близько 15% бюджету [9].

Проаналізуємо тепер (**завдання №3**), чи відповідає основному закону ТРШС **глобалізація як черговий етап розвитку економіки** та її наслідки. Як зазначалося вище, потреба людини збільшити свої шанси на виживання призвела до появи **економіки** – створення зброї для полювання, інструментів для добування рослинної їжі, обробки шкір тварин, виготовлення одягу тощо. Прагнення їх удосконалити веде до виникнення **протиріччя між можливостями системи та новими вимогами до неї**. Для вирішення протиріччя (зміни принципу дії) та створення нової конструкції необхідно **підвищити рівень знань виробників та змінити відносини між ними**.

У міру накопичення досвіду з виробництва та зберігання продуктів харчування в соціумі вивільнялися «трудові ресурси» та виникали нові ремесла та види діяльності – формувалася структура виробничої надсистеми. А розвиток працівника як особистості вело до появи культури та мистецтва як сфер діяльності.

Розглянемо більш детально аспекти взаємозв'язку трьох основних причин трансформації соціуму на шляху до глобалізації – економічної, політичної та соціально-культурної, що включає систему цінностей. Потреба збільшити кількість виробленої продукції вимагає створення нових технологій. Але кожне нововведення – це результат творчого процесу

конкретної людини (пізніше – групи людей), можливий лише на певному рівні його (їх) інтелектуального розвитку.

Підвищення продуктивності праці дозволяє, обмінюючи надлишки своєї продукції на надлишки продукції сусідів, вийти за межі форми економіки як «натурального господарства» та закласти основи територіальної спеціалізації. Виникає торгівля, її розвиток створює, окрім технічних об'єктів та наукових знань (транспорт, орієнтація на місцевості...), всі необхідні атрибути для появи та функціонування ще й такого елемента, як фінансова система: гроші, векселі, банки...

Вимога ринку знижувати собівартість продукції веде до спеціалізації цілих сфер діяльності, захоплюючи країни та континенти, насамперед – джерела сировини та дешевої робочої сили: понад 40% какао-бобів виробляє Кот-д'Івуар [12]; 25% світового ринку міді забезпечує Чилі [13]; створення двигуна внутрішнього згоряння – до залежності світової економіки від країн із запасами нафти... Спеціалізація веде до глобалізації – процесу об'єднання держав у єдину економічну, політичну та соціальну структуру з метою скорочення витрат на їхнє функціонування та усунення конфліктів з іншими державами за рахунок вільного руху капіталу, товарів та робочої сили на регіональному та міжконтинентальному рівнях, перетворюючи планету Земля на єдину виробничу систему.

Масштаб інтеграції кожної держави у процес глобалізації розраховується за трьома основними групами: економічна, соціальна та політична глобалізація. Рейтинг щодо Індексу глобалізації вказує місце держави серед інших досліджуваних [14].

Але посилення спеціалізації дуально: підвищення продуктивності системи загалом збільшує залежність її успішного функціонування від кожного елемента. Чутливість таких систем до подій, що відбуваються у світі, описав ще Олександр Дюма в середині XIX століття: граф Монте-Крісто розорив банкіра Данглара, передавши до Парижа по оптичному телеграфу хибне повідомлення про переворот в Іспанії.

«Заради користі» адепти ринку підминають під себе всі спроби світових організацій створити інструменти, незалежні від економіки: як тільки у вересні 2002 р. у Кот-д'Івуарі розпочалася громадянська війна, в країні за рішенням РБ ООН розміщується миротворча місія, яка по суті продовжується досі [15]. Задля прибутку від торгівлі з Росією після її вторгнення до України подвоїла імпорту російської нафти Туреччина [16]. Проти прийняття санкцій щодо країни-агресора та/або створенням лазівок для їхнього обходу виступають і керівники низки країн-членів ООН.

Причини таких дій досить прозорі. Так, на початку вересня 2005 р. канцлер Німеччини Герхард Шредер підписує угоду про будівництво Північно-Європейського газопроводу (ПЕГ) між Росією та Німеччиною по дну Балтійського моря, а вже в грудні, буквально через кілька днів після вимушеного звільнення з посади канцлера, отримує від президента Росії Володимира Путіна пропозицію очолити комітет акціонерів North European Gas Pipeline Company, компанії-оператора ПЕГ, із зарплатою 270 тис. дол. на рік. На цій посаді Шредер зайнявся лобіюванням проекту газопроводу Nord Stream 2, який був затверджений у 2015 році, а 29 вересня 2017 року одноголосно обраний головою ради директорів НК «Роснафта», переобраний 3 червня 2021 року із зарплатою на цій посаді у 600 тис. дол. на рік [17].

Заблокувати продовження деяких частин санкцій Євросоюзу проти Росії, якщо трьох російських олігархів не буде виключено зі списку обмежень, погрожував президент Угорщини Віктор Орбан [18].

Саме тому Президент України Володимир Зеленський, виступаючи перед учасниками Давоського форуму-2022, наголосив: «Історія на поворотному моменті. Цей рік – справді рік, коли вирішується, чи світом правитиме груба сила. <...> І якщо цей поворотний момент не отримає належної реакції людства, світ буде великим набором військових злочинів» [19].

Основні форми цих злочинів В. Зеленський назвав у своєму виступі на Раді Безпеки ООН 24 серпня 2022 р.: Росія штучно створює світові енергетичну та продовольчу кризи, використовуючи при цьому ще й ядерний шантаж як засіб досягнення своїх політичних цілей [20; 21].

Але спеціалізація має і зворотний бік: вже в першому півріччі 2022 року Росія відчула, що ключові галузі її промисловості критично залежать від імпорту, зокрема мікропроцесорів, що призвело до сотень мільярдів доларів прямих збитків від санкцій, введених США та їх союзниками [22].

Для пошуку розв'язання **завдання №4** – показати, що процес глобалізації соціуму – закономірний етап розвитку у напрямі підвищення ролі гуманістичної системи цінностей і тим самим – рівня його ідеальності, повернемося до етапів розвитку економіки та до проблем, вирішення яких шукають Римський клуб та ВЕФ у Давосі. Нагадаємо, що це пошук моделі світової системи, яка відповідає таким вимогам:

- стійкість, яку не порушує раптова катастрофа, що не піддається контролю;
- здатність задовольнити основні матеріальні потреби всіх людей Землі [5].

За останні двісті з лишком років основне джерело багатства країн остаточно трансформувалося із зерна та бананів у нові ідеї та технології – у чіпи та процеси на рівні ядр атомів та біологічних клітин, що дозволяє говорити, з точки зору змісту продукту виробництва, про зростання його інтелектуалізації та тим самим – підвищення рівня його ідеальності. А з точки зору організації виробництва (і причин військових конфліктів аж до світових воєн!) останні 600-700 років – це, узагальнено, перехід від пошуків джерел сировини і дешевої робочої сили, до, нарешті, пошуку ринків збуту, зокрема – фінансів у вигляді інвестицій. І все це, як ми вже зазначали вище, заради користі – прагнення окремого індивіда до багатства як показника його успішності в соціумі відповідно до системи цінностей, прийнятої ринковою економікою...

Економіка – еволюціонуюча система, у якій людина – єдиний елемент, що активно діє, тому для аналізу цього процесу необхідно враховувати і суб'єктивні фактори. Феодальні відносини замінили рабовласництво і, у свою чергу, поступилися місцем капіталістичним аж ніяк не з любові до ближнього: прагнення до отримання максимального прибутку вимагає постійно підвищувати продуктивність праці, якість продукції і знижувати її собівартість: «Низька жадібність була рушійною силою цивілізації з її першого дня до сьогодні: багатство, ще раз багатство і тричі багатство, багатство не суспільства, а ось цього окремого жалюгідного індивіда було її єдиною визначальною метою». (Енгельс, 1982:205).

Оскільки сутність суспільства криється не в людях самих по собі, а в тих відносинах, у які вони вступають один з одним у процесі своєї життєдіяльності, суспільство є сукупність громадських відносин (Маркс, 1955). Розвиток економіки як результат прояви творчих здібностей і поява престижних предметів, що виділяють конкретну людину на тлі інших, **призвело соціум до формування системи цінностей, при якій оцінка особистості зміщується від її суто індивідуальних якостей до оцінки її матеріального стану як показника успіху діяльності.** Взаємозв'язок системи цінностей з елементами системи «соціум» представлені на Схемі 4.

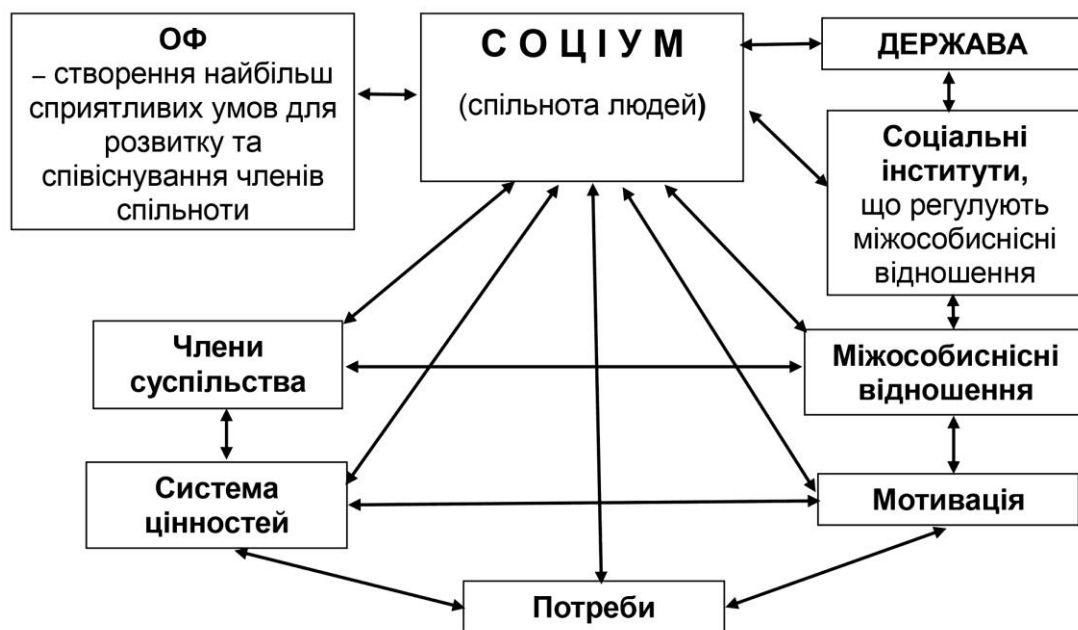

Схема 4. Взаємозв'язок системи цінностей з елементами системи «Соціум»

Вже на зорі цивілізації ця система цінностей закріплюється **юридично у формі захисту приватної власності та є фундаментом функціонування соціуму** протягом тисячоліть. Але ще наприкінці XIX (!) століття Т. Веблен сформулював *концепцію «демонстративного споживання»*, відповідно до якої поведінка представників класу багатих зумовлена інстинктом суперництва та бажанням прославитися: багато товарів купуються не для того, щоб задовольнити свої особисті потреби, а щоб виділитися серед інших, продемонструвати себе як заможних людей [23]. Чи варто тоді дивуватися, що теза «жити краще» означає не «жити краще, ніж учора», а означає **«жити краще за інших»!** На створення престижних речей, тобто на задоволення біологічних та соціальних потреб, і орієнтована ринкова економіка.

Як наслідок «рушійної сили цивілізації», ця система цінностей породила користь – прагнення окремого індивіда до багатства, яка, «у найширшому розумінні цього слова, є домінуючим глибинним мотивом насильства, індивідуального та державного» [24].

Нагадаємо, що кожна зміна системи відбувається внаслідок усунення протиріч, що виникають між зростаючими потребами людини та

неможливістю існуючої системи задовольнити ці потреби. Прийнемо за «ідеальний соціум» об'єднання особистостей, кожна з яких у ході спільної діяльності задля досягнення спільної мети повністю розкриває свої здібності та реалізує свої можливості. Тоді оцінка соціальної значущості кожного члена спільноти визначатиметься його діяльністю на загальне благо, що означає перехід системи цінностей «з речей» на якості особистості, що лежать на найвищому рівні потреб людини – творчому.

Але повернемося до економіки. Її розвиток прийнято поділяти на сільськогосподарський, промисловий та інформаційний етапи. Зміни в основних продуктах, виробництвом яких зайнята максимальна кількість населення, показують явне підвищення їх інтелектуалізації: від продуктів харчування – до машин та механізмів і потім до ідей та технологій. Наявність такого ланцюжка наводить на запитання: а чи існує наступний етап? І якщо «так» – яким він буде? Чи можна це спрогнозувати?

Аналіз етапів розвитку соціуму як штучної системи показує, що зростання чисельності населення на обмеженій ділянці землі та виникнення нових потреб призводить до розшарування соціуму на владу (вожді племен, шамани, жреці тощо).) та працівників – спеціалістів з виготовлення зброї, посуду, предметів побуту, одягу та інших. Зі збільшенням числа членів соціуму в ньому з'являються воїни, будівельники, вчені, співаки, артисти, письменники, художники, які у виробництві продуктів харчування безпосередньо участі не беруть, але їсти теж хочуть... Потреба у підвищенні продуктивності праці в сільському господарстві при одночасному зниженні собівартості його продуктів призводять до появи рабовласницького ладу, що у різних формах зберігся в окремих регіонах (США, Російська імперія) аж до середини XIX століття.

Ще на початку XIII століття Західна Європа отримала рецепт виготовлення пороху, можливість його застосування у військових діях призвели до розвитку металургії, гірничорудної справи, металообробки та, по лініях системних зв'язків, енергетики, транспорту та інших сфер. А

створення компаса – до розвитку кораблебудування та тривалих морських плавань у відкритому морі.

Але розвиток економіки неможливий без розвитку системи освіти, що неминуче призводить до розвитку особистості, зміни соціальної структури і зміни світогляду та системи цінностей. Об'єднання ремісників у цехи, зростання міст-республік і формування нових станів призводять до появи гуманізму, що розглядає особистість творчої людини і її свободу як вищу цінність. І до нових критеріїв оцінки соціальних інститутів, у тому числі релігії як першоджерела моральності: виникнення ідеї богоподібності людини сприяє зростанню творчих професій та розвитку різних видів мистецтв.

Для задоволення потреб економіки у фахівцях у Європі засновуються університети, тим самим створюються «кадри людей думки і знання, людей з зовсім іншою психологією, з зовсім іншими потребами, а ці люди не можуть існувати і тим більше функціонувати в атмосфері низького користолюбства, кухонних інтересів, тупого самовдоволення і суто тілесних потреб. Їм потрібна нова атмосфера - атмосфера загального і всеосяжного пізнання, пронизана творчою напругою, їм потрібні письменники, художники, композитори» (*Стругацький&Стругацький, 1966:125*).

За точку відліку стрибкоподібного переходу кількості накопичених знань у якість, що започаткував капіталізм як промисловий етап розвитку економіки, можна прийняти Велику Французьку революцію 1789—1799 рр. Мрії організаторів повалення Бастилії спорудити царство Свободи, Рівності та Братства призвели до глибоких перетворень у Франції та багато в чому вплинули на розвиток Європи та Північної Америки.

В економіці це призвело до завершення формування середнього класу – окремого соціального прошарку зі своєю життєвою філософією, системою цінностей та етикою, з тими вимогами до загальної культури та мистецтва, без яких «держава втрачає здатність до самокритики, приймається

заохочувати помилкові тенденції, починає щомиті породжувати лицемірів і покидьків» (*Стругацький&Стругацький, 1966:125*).

Саме зростаюче значення людського капіталу під час розвитку економіки визначає нову структуру зайнятості й створює передумови руйнації старих і формування нових соціально-економічних відносин усередині соціуму. Звідси висновок: якщо фундамент, у якому будується політика – це економіка, то фундаменті економіки – психологія особистості!

Результати аналізу цих змін дають підстави В. Є. Хмельку вважати, що структурна еволюція суспільних продуктивних сил відбувається в одному напрямку, і спрогнозувати наступний етап – людинотворчий: «виробництво та відтворення людини як творчої особистості» [25].

Забезпечити таке «виробництво» – основна функція системи освіти як основи духовного, соціального, економічного, культурного розвитку суспільства та держави: «Метою освіти є всебічний розвиток людини як особистості та вищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, спроможних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими працівниками, спеціалістами» [26].

Візьмемо до уваги, що в процесі функціонування соціуму з середини ХХ століття відбувається **зміна його робочого органу** (елемента, що виконує дію, для якого створена дана система) – з «економіки» на «людський капітал», що відповідно починає диктувати зміну змісту виробничих відносин між власниками підприємств та найманими працівниками. І метою економіки як елемента соціуму у нових відносинах має бути не отримання прибутку окремими підприємцями, а підвищення рівня реалізації основних функцій соціуму – задоволення життєвих потреб всіх членів співтовариства, забезпечуючи умови їхнього розвитку та співіснування.

Така зміна робочого органу неминує виводить на перший план необхідність активного формування у структурі соціуму елемента **«система цінностей» як провідного чинника**, визначального здатність всіх членів співтовариства впливати на дії влади, демократизуючи їх відносини й тим дедалі більше – весь соціум.

Відповідно до основного закону ТРШС, розвиток будь-якої штучної системи йде у напрямку підвищення рівня її ідеальності. Тому для соціуму, на даному етапі його розвитку, глобалізація – закономірний етап розвитку економіки як робочого елемента, оскільки забезпечує найбільш ефективне виробництво та розподіл матеріальних, культурних та духовних цінностей, необхідних людині у процесі її життєдіяльності та комунікації з іншими членами суспільства.

Але наявність у штучній системі «соціум» людини як активного елемента, здатного надавати суб'єктивний вплив на процес її функціонування, може на деякий час загальмувати або навіть відкинути назад розвиток системи у напрямку підвищення ідеальності для всього соціуму відповідно до суб'єктивних уявлень та цілей цієї людини: «Росія створює ілюзію, що європейці мають зробити вибір, складний вибір між цінами та цінностями, між свободою та безпекою, між незалежністю та спокоєм. Але такого вибору немає. Нemoжливий такий вибір. Коли цінності слабкі, ціни захмарні. Коли свобода страждає, безпеки немає. Коли незалежність програно, спокій неможливий» [27].

Війна України з Росією, поставивши світ на межу морального дефолту, оголила та загострила три глобальні проблеми:

1. Систему цінностей, прийняту у взаєминах між країнами та людьми.

К. Каллас, Прем'єр Естонії: «Газ може коштувати дорого, але свобода безцінна. Це дуже важко пояснити тим країнам і людям, які не зазнали втрат свободи» [28].

Б. Джонсон, Прем'єр-міністр Великобританії: «Якби мені сказали, що вартість підтримки цього народу є занадто великою з точки зору інфляції,

економічної шкоди, я б визнав, що програв дуже важливу суперечку, і я б пішов» [29].

В. Зеленський, Президент України: «Європейське об'єднання мало на меті підтримання миру на континенті. ... Європа не може ставати морально глухою. Європа не має думати, що гроші не пахнуть. Вони пахнуть кров'ю.» [30].

2. Ефективність міжнародних організацій, створених для забезпечення безпеки країн-учасниць із різними політичними системами.

«РФ як постійний член Ради безпеки ООН завдала удару по самій основі статуту Організації. Росія порушила національний суверенітет та територіальну цілісність, порушила права людини та розв'язала відкриту війну замість домовленості про мир» [31].

«З точки зору Макрона, альянс у його нинішньому вигляді не може бути більш придатним для тих цілей, для яких він створювався. <...> А деякі члени НАТО все менше дотримуються ліберальних демократичних цінностей, на яких ґрунтується альянс» [32].

«Європарламент висловив жаль з приводу неспроможності Ради ЄС досягти значного прогресу у боротьбі з відходом Угорщини від демократії і заявив, що подальше зволікання означатиме порушення принципу верховенства права самою Радою» [33].

3. Роль особистості керівника країни у формуванні внутрішнього та зовнішнього політичних курсів.

«У кінці 1976 року Китай опинився у стані найтяжчої економічної та соціально-політичної кризи. Причиною кризи став мілітаристський курс Мао Цзедуна. <...> Ден Сяопін може претендувати на звання найзначнішого політичного лідера другої половини 20 століття. <...> Він вплинув на світову економічну історію» [34].

"За 100 днів війни проти України Росія отримала від експорту енергоносіїв 93 мільярди євро" [35]. При цьому за рівнем життя у 2022 році Росія знаходиться на 90 місці серед 142 країн світу – між Гватемалою та

Лаосом [36]. За даними Росстату, за межею бідності за перший квартал 2022 виявилися 20,9 млн. чол. Порівняно з жовтнем-груднем 2021 року кількість бідних зросла на 8,5 мільйона [37].

«Росія витрачає на війну з Україною 900 млн. доларів на день: виплати солдатам, забезпечення їх боєприпасами, а також вартість ремонту втраченої чи пошкодженої військової техніки. При цьому річний бюджет третього за населенням міста РФ - Новосибірська - складає ті ж 900 млн доларів (60 млрд рублів за актуальним курсом) [38].

Дещо по-іншому ставляться до свого населення (близько 37 млн. чол.) Принці Саудівської Аравії, основу бюджету якої теж становлять доходи від нафти: зарплата медичної сестри – 10 000 \$; за кожного новонародженого виплачується 70 000 \$; освіта та медицина безкоштовні; для населення відсутні квартирна плата та плата за електроенергію, а бензин коштує дешевше за воду: 1 літр – 0,14\$.

За останні 30 років в Україні пройшли три великі соціальні виступи: революція на граніті (1990), Помаранчева революція (2004) та Майдан – революція гідності (2013-14). Чи випадкові вони? Прихована (потенційна) пасіонарність українців формувалася під впливом двох чинників: багатовікової козацької вольниці, що відклалася у колективному несвідомому, та високим рівнем інтелектуалізованої культури – близько 40% вишів СРСР були розташовані в Україні. Бракувало лише лідера, здатного згуртувати націю. Шостий Президент України – Володимир Олександрович Зеленський – виявився гідним свого народу.

Висновки.

З погляду структури потреб, визначаючих мотивацію дій особистості, соціум розвивається у напрямі підвищення значимості соціальних і творчих потреб, що відповідає основному закону ТРІШС про підвищення рівня ідеальності системи. Результати цього розвитку, як і прогнозували члени Римського клубу, напевно змінять соціальну та економічну структуру, яка глибоко вкоренилася в людській культурі за довгі століття зростання.

Трансформація системи цінностей та її перехід від матеріалізму до постматеріалізму також відповідає основному закону ТРШС про напрям розвитку штучної системи у бік підвищення її функціональності: для особистості – перехід від цінності виживання до цінності самовираження та самореалізації, що в результаті призводить до підвищення соціальної відповідальності, цивільних та політичних права і свободи, що є основою гуманізації та демократизації соціуму. **«Робочим органом»** на цьому шляху має стати система освіти та виховання, яка формує у нових поколіннях творчі здібності та гуманістичну систему цінностей.

Соціальні інститути сучасного ринку, побудовані на захисті приватної власності – на вищому ступені раціональності та обчисленні чистої вигоди, **руйнівні для особистості та стали гальмом на шляху розвитку економіки**. **Зміна системи цінностей** і, відповідно, основного параметра оцінки рівня соціальної значущості кожного члена соціуму звільнить величезні природні, матеріальні та людські ресурси завдяки усуненню соціальних інститутів, що виконують допоміжні функції, забезпечуючи кожному члену повне розкриття власних здібностей і можливостей. **Суспільство, основу якого складають високоморальні люди, функціонує найефективнішим чином, тобто. є найменш енерговитратним**. Швидкість досягнення такого результату буде залежати від соціальної позиції та рівня громадянської активності більшості членів соціуму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Stiglitz Joseph E. Getting Deglobalization Right.

URL:<https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-and-its-discontents-by-joseph-e-stiglitz-2022-05>

2. Римський клуб

URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9>

3. Всесвітній економічний форум

URL:https://ua.wikipedia.org/wiki/%d0%92%d1%81%d0%b5%d0%bc%d0%b8%d1%80%d0%bd%d1%8b%d0%b9_%d1%8d%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%bc%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%d0%b8%d0%b9_%d1%84%d0%be%d1%80%d1%83%d0%bc

4. Велика Сімка.

URL:<https://ua.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1>

5. Велика Двадцятка. URL:<https://theworldonly.org/bolshaya-dvadtsatka/>

6. Хто править світом: названо найвпливовіші корпорації.

URL:<http://finance.bigmir.net/news/economics/27545-Kto-pravit-mirom--Nazvany-samye-vlijatel-nye-korporacii>

7. Гвішніані Д. М. Межі зростання - перша доповідь римському клубу.

URL:<http://www.alt-future.narod.ru/Future/predel.htm>

8. R. Inglehart, K. Welzel. Modernization, cultural change and democracy. The Human Development Sequence. Cambridge University Press, 2012, 335p.

9. Шрагіна Л. І., Меєрович М. Й.. Штучні системи: теорія створення та розвитку: монографія. Одеса: Бондаренко М.О., 2023. 208 с.

10. Шрагіна Л. І., Меєрович М. І. Теорія модернізації Рональда Інглгарта в контексті теорії розвитку штучних систем. *Проблеми та перспективи розвитку науки, освіти та суспільства в ХХІ столітті: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції*. Полтава: 2021. С.63-65.

11. Еріх Фром. Втеча від свободи. URL:<https://nashformat.ua/products/ebook-vtecha-vid-svobody-621651>

12. Топ-10 країн із виробництва какао-бобів. URL:<https://cocoa.com.ua/top-10-cocoa/>

13. Список країн за виправкою міді

URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D1%8E_%D0%BC%D1%96%D0%B4%D1%96

14. Рейтинг країн світу за Індексом глобалізації KOF

URL:https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.html

15. Операція ООН у Кот-д'Івуарі.

URL:https://ua.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%B2_%D0%9A%D0%BE%D1%82-%D0%B4%E2%80%99%D0%98%D0%B2%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B5

16. Білоус, О. Туреччина подвоїла імпорту російської нафти.

URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/turtsiya-udvoila-import-rossiyskoy-nefti-1661159291.html>.

17. Шредер, Герхард.

URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%A8%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80

18. Драбкіна, Є. Угорщина погрожує заблокувати продовження санкцій ЄС проти Росії: у чому причина. URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/vengriya-ugrozhaet-zablokirovat-prodlenie-1662469552.html>

19. Всесвітній економічний форум у Давосі: головне з виступу Зеленського

URL:<https://ua.slovoidilo.ua/2022/05/23/novost/politika/vsemirnyj-ekonomicheskij-forum-davose-glavnoe-vystupleniya-zelenskogo>

20. Виступ Президента України Володимира Зеленського на Раді Безпеки ООН

URL:<https://www.youtube.com/watch?v=0hR9-mN8CWs>

21. Anti-colorados, Велика газова афера.
URL:https://www.youtube.com/watch?v=R_L8NI7KXRg
22. В Росії підраховали прямі збитки фінансового сектору від санкцій.
URL:<https://antikor.com.ua/articles/574159-v-rossii-poschitali-prjamye-ubytki-finansovogo-sektora-iz-za-sanktsij-bloomberg/print>
23. Розмаїнський І., Холодилін К. Історія економічного аналізу у країнах.
URL:http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/rozm/intro.php
24. Лунєєв В.В. Злочинність XX століття: світові, регіональні та російські тенденції. URL:<https://studfile.net/preview/6747842/page:21/#28>
25. Тертичний А. Фукуяма помилився: кінець історії відсувають українські дослідники. Дзеркало тижня, 2003, квітень 5, с. 20.
26. Закон України "Про освіту" №2145-VIII від 05.09.2017.
URL:https://urst.com.ua/act/ob_obrazovanii
27. Виступ Президента Володимира Зеленського на щорічній зустрічі YES
URL:<https://www.president.gov.ua/news/zaraz-vidbuvayetsya-zmina-geopolitichnoyi-konfiguraciyi-u-sv-77637>
28. Каллас К. Прем'єр Естонії про санкції проти РФ: Газ може бути дорогим, але свобода безцінна. URL:<https://news.liga.net/world/news/premer-estonii-o-sanktsiyah-protiv-rf-gaz-mojet-byt-dorogim-no-svoboda-bestsenna>
29. Кучерявець, М. Джонсон заявив, що пішов би у відставку через Україну.
URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/dzhonson-zayavil-ushel-otstavku-ukrainy-1656149872.html>
30. Родивілов, О. Володимир Зеленський звернувся до учасників та гостей Венеціанського кінофестивалю. URL:<https://www.rbc.ua/news/zelenskiy-uchastnikam-venetsianskogo-kinofestivalya-1661990683.html>
31. Васьків, О. США хочуть реформувати Радбез ООН: що відомо.
URL:<https://www.rbc.ua/news/ssha-hotyat-reformirovat-sovbez-oon-izvestno-1662688038.html>

32. "НАТО у позамежній комі": Макрон обрушився з критикою на альянс.
URL:<https://www.bbc.com/russian/news-50337062>
33. Європарламент: Угорщину більше не можна розглядати як демократію.
URL:<https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/15/7146836/>
34. Хто такий Ден Сяопін: геній світової економіки, який врятував Китай від злиднів та розрухи. URL:<https://economistua.com/kto-takoj-den-syaopin-genij-mirovoj-ekonomiki-spashhij-kitaj-ot-nishhety-i-razruhi/>
35. Кореспондент. Підраховано нафтогазові доходи РФ за 100 днів війни проти України. URL:<https://vesti-ua.net/novosti/za-rubezhom/215194-podschitany-neftegazovye-dohody-rf-za-100-dney-voyny-protiv-ukrainy.html>
36. Рівень життя населення країн світу у 2022 році.
URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BC_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83
37. Блант, М. Армія бідних. Як війна впливає на рівень життя росіян.
URL:<https://www.svoboda.org/a/armiya-bednyh-kak-voyna-vliyaet-na-urovenj-zhizni-rossiyan/31895963.html>
38. Костюченко Р. Путін витрачає на війну майже 1 млрд доларів на день: це річний бюджет одного з найбільших міст РФ.
URL:<https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/analytics-and-forecasts/putin-vitrachae-na-vijnu-majzhe-1-mlrd-dolariv-na-den-tse-richnij-byudzh-et-odnogo-z-najbilshih-mist-rf.htm>

References:

1. Stiglitz Joseph E. (2022) Getting Deglobalization Right.

URL:<https://www.project-syndicate.org/commentary/deglobalization-and-its-discontents-by-joseph-e-stiglitz-2022-05>

2. Rymskyi klub

URL:<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B8%D0%BC%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> [in Ukrainian]

3. Vsesvitnii ekonomichnyi forum

URL:https://ua.wikipedia.org/wiki/%d0%92%d1%81%d0%b5%d0%bc%d0%b8%d1%80%d0%bd%d1%8b%d0%b9_%d1%8d%d0%ba%d0%be%d0%bd%d0%be%d0%bc%d0%b8%d1%87%d0%b5%d1%81%d0%ba%d0%b8%d0%b9_%d1%84%d0%be%d1%80%d1%83%d0%bc [in Ukrainian]

4. Velyka Simka.

URL:<https://ua.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1> [in Ukrainian]

5. Velyka Dvadtsiatka. URL:<https://theworldonly.org/bolshaya-dvadtsatka/> [in Ukrainian]

6. Khto pravyt svitom: nazvano naivplyvovishi korporatsii.

URL:<http://finance.bigmir.net/news/economics/27545-Kto-pravit-mirom--Nazvany-samye-vlijatel-nye-korporacii> [in Ukrainian]

7. Hvishiani D. M. Mezhi zrostannia – persha dopovid rymskomu klubu.

URL:<http://www.alt-future.narod.ru/Future/predel.htm>

8. R. Inglehart, K. Welzel. (2012) Modernization, cultural change and democracy. The Human Development Sequence. Cambridge University Press, 335p.

9. Shrahina L. I., Meierovych M. Y. (2023) Shtuchni systemy: teoriia stvorennia ta rozvytku: monohrafiia. Odesa: Bondarenko M.O., 208p. [in Ukrainian]

10. Shrahina L. I., Meierovych M. I. (2021) Teoriia modernizatsii Ronalda

Inglharta v konteksti teorii rozvytku shtuchnykh system // Problemy ta perspektyvy rozvytku nauky, osvity ta suspilstva v XXI stolitti: zbirnyk tez

- dopovidei mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Poltava: P.63-65. [in Ukrainian]
11. Erikh From. Vtecha vid svobody. URL:<https://nashformat.ua/products/ebook-vtecha-vid-svobody-621651>
 12. Top-10 krain iz vyrobnytstva kakao-bobiv. URL:<https://cocoa.com.ua/top-10-cocoa/>
 13. Spysok krain za vyplavkoiu midi
URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D0%B2%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BA%D0%BE%D1%8E_%D0%BC%D1%96%D0%B4%D1%96
 14. Reitynh krain svitu za Indeksom hlobalizatsii KOF
URL:https://www.wikidata.uk-ua.nina.az/%D0%86%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%B1%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97.html
 15. Operatsiia OON u Kot-d'Ivuari.
URL:https://ua.wikipedia.org/wiki/%D0%9E%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%9E%D0%9E%D0%9D_%D0%B2_%D0%9A%D0%BE%D1%82-%D0%B4%E2%80%99%D0%98%D0%B2%D1%83%D0%B0%D1%80%D0%B5
 16. Bilous, O. (2022) Turechchyna podvoila import rosiiskoi nafty.
URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/turtsiya-udvoila-import-rossiyskoy-nefti-1661159291.html>. [in Ukrainian]
 17. Shreder, Herkhard.
URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%B0%D1%80%D0%B4_%D0%A8%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B5%D1%80

18. Drabkina, Ye. (2022) Uhorshchyna pohrozhuie zablokovaty prodovzhennia sanktsii ES proty Rosii: u chomu prychna.
URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/vengriya-ugrozhaet-zablokirovat-prodlenie-1662469552.html>
19. Vsesvitnii ekonomichnyi forum u Davosi: holovne z vystupu Zelenskoho (2022) URL:<https://ua.slovoidilo.ua/2022/05/23/novost/politika/vsemirnyj-ekonomicheskij-forum-davose-glavnoe-vystupleniya-zelenskogo>
20. Vystup Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho na Radi Bezpeky OON (2022) URL:<https://www.youtube.com/watch?v=0hR9-mN8CWs>
21. Anti-colorados, Velyka hazova afer. (2022)
URL:https://www.youtube.com/watch?v=R_L8NI7KXRg
22. V Rosii pidrakhuvaty priami zbytky finansovoho sektoru vid sanktsii. (2022)
URL:https://antikor.com.ua/articles/574159-v_rossii_poschitali_prjamy_e_ubytki_f finansovogo_sektora_iz-za_sanktsij_-_bloomberg/print
23. Rozmainskyi I., Kholodylin K. (2013) Istoriia ekonomichnoho analizu u krainakh.
URL:http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Econom/rozm/intro.php
24. Lunieiev V.V. (2020) Zlochynnist XX stolittia: svitovi, rehionalni ta rosiiski tendentsii. URL:<https://studfile.net/preview/6747842/page:21/#28>
25. Tertychnyi A. (2003) Fukuiama pomylyvsia: kinets istorii vidsuvaiut ukrainski doslidnyky. Dzerkalo tyzhnia, Kviten 5, p. 20. [in Ukrainian]
26. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" №2145-VIII vid 05.09.2017.
[URL:https://urst.com.ua/act/ob_obrazovanii](https://urst.com.ua/act/ob_obrazovanii).
27. Vystup Prezydenta Volodymyra Zelenskoho na shchorichnii zustrichi YES (2022) URL:<https://www.president.gov.ua/news/zaraz-vidbuvayetsya-zmina-geopolitichnoyi-konfiguraciyi-u-sv-77637>
28. Kallas K. (2022) Premier Estonii pro sanktsii proty RF: Haz mozhe buty dorohym, ale svoboda beztsinna.

- URL:<https://news.liga.net/world/news/premer-estonii-o-sanktsiyah-protiv-rf-gaz-mojet-byt-dorogim-no-svoboda-bestsenna>. [in Ukrainian]
29. Kucheriavets, M. (2022) Dzhonson zaiavyv, shcho pishov by u vidstavku cherez Ukrainu. URL:<https://www.rbc.ua/ukr/news/dzhonson-zayavil-ushel-otstavku-ukrainy-1656149872.html/>
30. Rodyvilov, O. (2022) Volodymyr Zelenskyi zvernuvsia do uchastnykiv ta hostei Venetsianskoho kinofestyvaliu. URL:<https://www.rbc.ua/news/zelenskiy-uchastnikam-venetsianskogo-kinofestivalya-1661990683.html/>
31. Vaskiv, O. (2022) SShA khochut reformuvaty Radbez OON: shcho vidomo. URL:<https://www.rbc.ua/news/ssha-hotyat-reformirovat-sovbez-oon-izvestno-1662688038.html>
32. "NATO u pozamezhnii komi": Makron obrushyvsia z krytykoiu na alians. (2022) URL:<https://www.bbc.com/russian/news-50337062>
33. Yevroparlament: Uhorshchynu bilshe ne mozhna rozghliadaty yak demokratiiu. (2022) URL:<https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/09/15/7146836/>
34. Khto takyi Den Siaopin: henii svitovoi ekonomiky, yakyi vriatuvav Kytai vid zlydniv ta rozrukhy. (2022) URL:<https://economistua.com/kto-takoj-den-syaopin-genij-mirovoj-ekonomiki-spashij-kitaj-ot-nishhety-i-razruhi/>
35. Korespondent. (2022) Pidrakhovano naftohazovi dokhody RF za 100 dniv viiny proty Ukrainy. URL:<https://vesti-ua.net/novosti/za-rubezhom/215194-podschitany-neftegazovye-dohody-rf-za-100-dney-voyny-protiv-ukrainy.html>
36. Riven zhyttia naselennia krain svitu u 2022 rotsi. (2022) URL:https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%81%D0%BE%D0%BA_%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD_%D0%B7%D0%B0_%D1%96%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BE%D0%BC_%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D1%81%D1%8

C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE_%D1%80%D0%BE%D0%B7%
D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%BA%D1%83

37. Blant, M. (2022) Armiia bidnykh. Yak viina vplyvaie na riven zhyttia rosiiian.

[URL:https://www.svoboda.org/a/armiya-bednyh-kak-voyna-vliyaet-na-urovenj-zhizni-rossiyan/31895963.html](https://www.svoboda.org/a/armiya-bednyh-kak-voyna-vliyaet-na-urovenj-zhizni-rossiyan/31895963.html). [in Ukrainian]

38. Kostiuchenko R. (2022) Putin vytrachaie na viinu maizhe 1 mlrd dolariv na den: tse richnyi biudzheth odnoho z naibilshykh mist RF.

[URL:https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/analytics-and-forecasts/putin-vitrachae-na-vijnu-majzhe-1-mlrd-dolariv-na-den-tse-richnij-byudzheth-odnogo-z-najbilshih-mist-rf.htm](https://news.obozrevatel.com/ukr/economics/analytics-and-forecasts/putin-vitrachae-na-vijnu-majzhe-1-mlrd-dolariv-na-den-tse-richnij-byudzheth-odnogo-z-najbilshih-mist-rf.htm). [in Ukrainian]